

מדרשי התורה

שחבר

הקדוש אנשלמה אשתרוק זק"ל

הוצאתיו לאור עפ"י כ"י של עקד הספרים במיילאנד

אני

שמעון עפפענשטיין

רב דקק בריווען.

ברלין.

בדפוס צבי הירש ב"ר יצחק אימצקאווסקי.

תרנ"ט.

ס פ ר י ם

היוצאים לאור בפעם הראשונה

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה)

בהשגחת ראשי החברה:

אברהם ברלינער בבליין,
בנימין זאב באכער בבוראפעסט,
מרדכי בראנן בברעסלא,
דוד גינסבורג בפערסבורג,
שלמה חיים האלבערשטאם בביליין,
אברהם אליהו הרבבי בפערסבורג,
מרדכי יאסמראוו בפילאדעלפיא,
שמואל צבי מרגליות בפירינצי,
צדוק כהן בפאריס,
דוד סימאנסען בקאפענהאגען.

שנת מ"ז (תרנ"ט).

Midr'sche Hatorah.

BERLIN 1899.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins **M'KIZE NIRDAMIM.**

(**Dr. A. Berliner.**)

In Commission bei J. Kauffmann

Frankfurt a. M.

Midr'sche Hatorah

Exegetische Bemerkungen

zum

Pentateuch u. einigen anderen Stellen der Bibel

von

En Salomo Astruc aus Barcelona

(14. Jahrhundert.)

Herausgegeben nach Ms. No. 149 der Ambrosiana zu Mailand
und erläutert

von

Dr. S. Eppenstein,

Rabbiner der Synagogen-Gemeinde Briesen, Westpr.

Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

1899.

מדרשי התורה

שחבר

הקדוש אנשלמה אשתרוק זק"ל

הוצאתיו לאור עפ"י כ"י של עקד הספרים במיילאנד

אני

שמעון עפפענשטיין

רב דקיק בריוען.

ברלין.

ברפס צבי הירש בר יצחק אימצקאווסקי.

תרנ"ט.

מנחת זכרון

לנשמת אדמו"ר אבי היקר אשר גדלני על ברכי התורה והיראה

היה מהור"ר

שלמה ב"ר אברהם אריה עפפענשטיין זצ"ל

ולנשמת אדמו"ר הרב הגדול מהור"ר

עזריאל הילדעסהיימער זצ"ל

מאת בנם ותלמידם, אשר לשמם ולזכרם תאות נפשו.

מבוא.

הסידורים האלה אשר אנכי נותן היום לפני קהל הקוראים הם ילדי רוחו של איש חכם נבר בעוז אשר זמן כביר לא נודעו עקבותיו בספרתנו ובערסל היתה תולתו. הראשון אשר נלה לנו תעלומות חכמת הרב היה הרב חיד"א, אשר בספרו שם הנדולים כתב כי ראה בכ"י את פירושו על התורה הנקראים בשם מדרשי התורה, ובביאורו עה"ת הנקרא נחל קדומים מביא כמה וכמה פירושים מהרב הקרוש אנשלמה אשתרוק, קצתם מעתיק כצורתם וקצתם אך לפי עינם. אחריו מוכירו הח' רמ"ש ב"האינציקלופדיע של Ersch u. Gruber כרך 54 צד 357 בערך Gatigno. אחר זה הר"ל החכם אברהם נייבויער בספרו הנקרא: The fifty-third chapter of Isaiah according to the Jewish interpreters Oxford 1876 את פירוש הרב על פרשת הנה ישכיל עברי בישיעה נ"ב י"ג ולהלן. עוד כתב החכם הזה דברים אחרים על הרב ברשימת כ"י בלה"ק המונחים בהביבליותיקה הבורלינית באוקספורד הנקראה בשם Catalogue of hebrew manuscripts, Oxford 1886, ונרשם שם פ"י הרב עה"ת בני ⁸ 2295. עוד יש להעיר על מ"ש הר"ר אברהם ברלינר נ"י בהמ"ע Magasin für die Geschichte u. Wissenschaft des Judenthms משנת 1880 צד 115 על הכ"י הזה אשר על פיו הוצאתי לאור פירושי הרב.

אודות דברי ימי חיי הרב אין לנו ידיעה כלל. רק זאת למדנו מתוך פ"י עה"ת ששנת לידתו היתה באמצע המאה הי"ד למספרם, כי בסדר בא כתב: וראיתי במכת הארבה שנת ק"מ¹); אם כן בעת הזאת לכה"פ היה כבר בן דעת. והנה לפי השערת הח' נייבויער בהקדמתו לספרו הנ"ל דף 11 וגם ברשימתו הנ"ל, הרב הוא בן הרב נשתרוק שלמה בן הרב ר' שלמה אדירת הנקרא בפ"י כל הרשביא. ובצדק הטיל כבר הח' רמ"ש ספק בהשערתו זאת בהמ"ע Hebr. Bibliogr. משנת 1878 צד 7, באמרו, כי בהיות הדבר כן, בל"ס היה המחבר מיחס את עצמו לבן בנו של הרב המפורסם הרשביא, וכאמת לא ידענו שהיה לו להרשביא בן ששמו כן.

השם אן הנספח לשמו של הרב הוא כמו שן = Sen, וענינו, רב"י, ובל"ס הוא קיצור התואר (Señor²). מקום מושבו של הרב היה העיר ברצלונה במדינת קטלוניא. מקור משפחתו היה במח במדינת פרוכניציה, הקרובה וסמוכה לקטלוניא, ושם

⁽¹⁾ עיין בפ"י עה"ת צד 106.

⁽²⁾ עמ"ש ע"ז הח' ריט"ל צונץ בפ"י Zur Gesch. u. Litt. צד 461.

נמצא שם משפחת אשטרוק כבר באמצע המאה הי"ג למספרם, כמו שנראה מדברי מאסף שירי הר"ר אברהם בדרשי, שכתב שבזמן שמת דון אשתרוק דצנבאי [des Gabbai] היה עוד הר"ר אברהם צעיר בימים, ועל כן לא יכול לקונן על פטירתו⁽¹⁾, ורבים מהיהודים יושבי הארץ ההיא נודעים לנו בשם אשתרוק⁽²⁾. חכם אחד ששמו אבא מארי בן משה בן יוסף המכונה נ"כ אשתרוג דלונגיל, חי בתחלת המאה הי"ד, היה נ"כ איזה זמן בברצלונה⁽³⁾. עוד נודע לנו בזמן הזה חכם אחד במדינת קטולוניה, ששמו עזרא בן שלמה Gatigno, המכונה אשתרוק שלמה, שחיבר ביאור לפי' הראב"ע עה"ת, והוא היה כביר ימים מהרב; כי החלק הראשון מחיבורו הנקרא סי' הזכרונות, כתב לעת זקנתו בשנת 1372 למספרם⁽⁴⁾, בעוד אשר הרב חיבר סי' עה"ת אחרי שנת 1376, כמו שנוכח להלן. מתוך דברי המחבר נראה כי בימיו כבר החלו היהודים יושבי ארץ ספרד לשתות כוס הצרות והלעג, כי בביאורו לסדר וירא, בענין מעשי אנשי סדום, כתב: עד שאחשוב שהיו נוהגין בהם כמנהג הנוהג עתה בנלות לזעק אחרי היהודים שאינם מן העיר בבואם לעיר⁽⁵⁾.

והנה על תכונת רוחו של הרב נוכל לשפוט מתוך פירושו כי היה אמיץ רוח ולא חת מפני כל ורק האמת היתה נר לרגליו. כן נראה כי בהוכיחו את בני דורו על הקלם בשבועות ובנדרים⁽⁶⁾ גם על מנהגי ונדולי דור מרים כשופר קולו ומגיד להם פשעם, על אשר לא מיחו בהפושעים האלה. והנה הוא היה נ"כ ממישיבי סלחמה שערה בעד כבוד עמו וכבוד דברי תורה וכבוד דברי נביאנו, הקדושים, וכמה ויכוחים היו לו עם חכמי הנוצרים, המבזים והמחרפים מערכות אלהים חיים, כאשר נראה מתוך פירושו, וע"כ בטח העיר עליו חמת האויבים בפרוע פרעות גם ביהודים בברצלונה בשנת 1391 למספרם⁽⁷⁾, וגם הוא היה אז בלים בין הנהרגים על קידוש השם כאשר יורה ע"ז תואר הכבוד „הקדוש“, הנקרא עליו בכתב יד של פירושו⁽⁸⁾.

הזמן, אשר בו נתחבר סי' עה"ת, נוכל להגביל בזה, כי מאוחר הוא לשנת 1376, כי בסדר תולדות כפסוק „מכרה כיום“⁽⁹⁾ מזכיר את הרב רבינו נסים וצלה"ה, אם כן אז כבר הרב הזה הלך לעולמו, וידענו כי הוא נפטר סביב לשנת 1376⁽¹⁰⁾.

(1) עיין בס' Gallia judaica להח' גראסס צד 4—103, ובשירי ברכה אשר הוציא לאור הח' שוח"ה מתוך עובון כתבי הר"ר שניאור זקס ה"ל ב"ה גורף להח' שיא הארדעצקי, כך ראשון בריטששוב תרנ"ח צד 81.

(2) ע"י מה שרשם על שם זה הח' גראסס בספרו הנ"ל צד 692.

(3) עמ"ש שם צד 7—286.

(4) עמ"ש ע"ז הח' גרעמץ בס' Gesch. d. Jud. כרך VIII צד 26 ושם הערה 5.

(5) ע"י בפי' עה"ת צד 29.

(6) עמ"ש, סוף סדר ויצא, צד 60.

(7) ע"י בפי' הנ"ל להח' Graetz כרך VIII צד 62.

(8) עמ"ש בזה הרמשיש בהאינציקלופדיע הנ"ל שם.

(9) ע"י בפי' עה"ת צד 43.

(10) עיין בס' הנ"ל להח' Graetz כרך VII צד 361 ושם בהערה 2, ובס' Litteratur-

gesch. d. Syn. Poesie להח' רימ"ל צנץ צד 507.

הפי' על התורה נקרא בשם, מדרשי התורה, ולא ידענו אם המחבר בעצמו קרא לו שם זה, או אם הבאים אחריו כינוהו כזה. והנה מהשם הזה אין לשפוט על סגנון הפירוש, שלא על אנדות חז"ל לבד יסד את פירושו, כי אם מנמת הרב להתאים הדרש עם הפשט אשר אליו מטרותו הראשית. ואולי הונח לו השם הזה על שם שדרש הרב בפני רבים ונשא מדברותיו הנכללים בפירושו בפני קהל השומעים. ואשר יביאני להשערתי זאת הוא כי כמה וכמה פעמים מעיר למוסר את בני דורו, ומדבר על ההשגחה הפרטית, ואפשר שע"י זאת רצה לעורר לבות בני דורו ולתמכם בדרך היראה ולחזק רוחם בעתות הצרה והיריפות. ועוד מצאנו שמלבד דרשות הר"ן, הקודם מעט לזמן הרב, השונות מחיבור הרב, חיבר בומנים האלו חכם אחד ניכר דרשות על התורה, הוא הר"ר מתתיהו ב"ר משה היצחקי, שהיבר ניכר פי' על פרקי אבות, המובא מבעל מדרש שמואל, וגם פי' על מזמור קי"ט¹).

מובן מאליו כי הרב מביא בפירושו בפני כלם את דברי חז"ל באנדותיהם הנמצאות בש"ס ובמדרשים. ולפעמים מביא מאמרי רז"ל אשר לא ידעתי מקורם. אף אחרי החיפוש והעיון היטיב, ואולי היו לפניו איזו מדרשים שנאבדו כבר ממנו. גם הלך הרבה בדרך החקירה הפילוסופית, אשר בה היתה לו ידיעה רבה ורחבה, כנראה מתוך חיבוריו. ואך מעט מזער נמצאו בחיבורו רושמי הקבלה, שנפתשה כבר בימיו, ורק דבר אחד ראיתי בו הנמצא ניכר בהזוהר²).

פעמים רבות דברי הרב בנויים הם על פירוש רש"י והם כעין ביאור לדבריו הקדושים. מלבד זה השתמש הרבה או מעט בפ"י הראב"ע, הרד"ק, הרמב"ן, הכה"י, הרלב"ג, פי' בעלי תוספות ובעל מנחת יהודה, החזקוני, פי' הרא"ש עה"ת, אף אם העלים לרוב את שמותם. גם שאב מספרי הרמב"ם, מס' מאמר יקו המים לר' שמואל י' תיבון, מס' מלמד התלמידים להר"ר יעקב בן אבא מארי אנאטולי, מדרשות הר"ן, כאשר ציינתי הכל במקומו הראוי לו. גם השתמש כבר, כנראה מתוך פירושו, בהנמשראות והרמזים של ר' יעקב בעל השורים. אך לרוב דבריו לקוחים הם מפ"י הבחי' והרלב"ג. עוד נמצא שהשתמש גם בספרי הריטב"א וכס' של הר"ר דוד בן יוסף אבודרהם, הקודמים מעט לזמנו.

ואלה הם החכמים אשר עוד מזכירם בשמם: הראב"ע³, הרמב"ם⁴, הרמב"ן⁵, הרלב"ג אשר מכנהו בשם השלם מאישמרי ל"און⁶, הר"ר יונה⁷, החכם דון אשתרוק דירניגריה⁸, הרב ר' ניסים⁹, הר"ר יהודה¹⁰, הרב ר' יוסי

¹ עמ"ש אדותיו ה' ר' שלמה בוכער נ"י בהמבוא למדרש תהלים צד 9—108.

² עיין בסדר תרומה, צד 127 ושם בהערה 1.

³ עיין צד 82, 137, 171, 179, 218.

⁴ צד 124, 137, 170, 171, 190.

⁵ צד 171.

⁶ צד 117, 205.

⁷ בפ"י על פרשת הנה ויכול עברי צד 209.

⁸ בפ"י על אסתר צד 221, ועמ"ש עליו רש"י בהמ"ע Hebr. Bibl. משנת 1876 צד 32.

⁹ צד 43.

¹⁰ צד 106, ולא ידעתי אל איזה חכם רמז כזה.

בר יוחנן איש ירושלים¹), גם מוכיר פעם אחת את ר' יהודה הלוי בשם בעל האזהרות²). כמה פעמים מביא הרב להרחבת הביאור מלות לועזיות וגם משלי העם בשפת לועזית, אבל לדאבון לבבי לא היה לאל ידי לתרגמן ולבארן מחסרון ספרי-מלים הנחוצים לזה.

לשון המחבר בכלל הוא פשוט אך לפעמים עולה על במתי מליצה יפה אף נשגבה כרי להמשיך בה לבות השומעים דרשותיו.

והנה אף כי לא זכר אף אחד מהבאים אחריו, כפי ידיעתנו, את שם הרב, בכל זאת לא נעלטו אותותיו בכל וכל. וראה זה מצאתי כי החכם השר דון יצחק אברבנאל לקח הרבה מאוד מדברי הרב והכניסם בביאורו הרחב על התורה, גם לפעמים העתיק דבריו כמעט כצורתם. ובאשר תקצר היריעה מהכיל כל הציונים הדלתי מלפסרם, והדורש ירשם מעל ספר בהשוותו את דברי הרב ודברי האברבנאל אלו לעומת אלו. גם יש לשער כי השתמשו הרב בעל עקידת יצחק ור' עובדיה ספורנו בפירושי הרב. גם מצאתי פירוש אחד בתשובות הרשב"ץ מסכים עם דברי הרב³), ודעה זאת לא נזכרת, כפי ידיעתנו, באחד מפירושים הקודמים לו.

הרב קנה לו גם ידיעות בחכמת הרפואה, כאשר נראה מתוך פירושו, ששם מוכיר דרכי הניתוח⁴), הנחוצים למכני חכמת הרפואה, ושופך בוז על אותם אשר אין להם ידיעה בדברים כאלה⁵).

מלבד פי' עה"ת חיבר גם פירוש על פרשת הנה ישיביל עברי, אשר כבר הו"ל החכם נייבויער בספרו הנ"ל [ואשר על כן לא עשיתי הערות עליו], על מזמור קל"ט, ועל מגלת אסתר. וכל אלו חוברו יחד בכ"י המונח בעקר הספרים בעיר Mailand הנקרא בשם Ambrosiana, והכ"י הזה נעתק למעני, אך לפעמים ההעתקה היתה מוטעת והוצרכתי לתקן המעוות כפי קוצר דעתי, ולא היה לאל ידי להשוות ההעתקה שלי עם הכ"י המונח בהביבליותיקה הבודליאנית ועם הכ"י המונח בעקר הספרים של ביה"מ Montefiore College בעיר Ramsgate באנגלישיריא, ואשר היה לפני ביד הח' שוח"ה נ"י. ועל כן אם לפעמים שנית בעבודתי זאת ידיוני הקוראים הישרים לבק' זכות, גם ראיתי עדוביאי גדולה בהכ"י אשר לפני, כי לא נמצאו שם הדברים כסדרם בתורה, ומפני המורה הגדול נמנעתי מלסדרם כפי הראוי.

ואני הנה זאת היתה עבודתי: ציינתי מקום הפסוקים המובאים בפנים, נליתי את מקום מאמרי חז"ל המובאים שם, גם העירותי על כל המקומות אשר בהם השתמש הרב בחכמים הקודמים לו כפי השנת ידיעתי המעטה. ואם אולי אין מעשי רצויים

¹ צד 64; החכם הזה בלתי נודע שמו. רק הר"ר אברהם ברלינר נ"י כתב לי כי מצאו עוד מוזכר בס' חדר זקנים בפירוש בעה"ת עה"ת בסדר וישב על פסוק ויאמר יהודה הוציאו ותשרף (ל"ח כ"ד) ובפי' אחד על משלי כ"א בפסוק מנע בר (י"א כ"ו).

² עיין צד 221 ושם בהערה 1.

³ עיין צד 117 שם בהערה 6.

⁴ עיין בפי' על מזמור קל"ט צד 214 שורה 6.

⁵ עיין בסוף סדר ויצא צד 60.

בכל וכל ונפילתי ברשת הטעיות, אך כוונתי רצוייה היתה, ואם ימצא הקורא עונג ונחת בדבריו המחוכמים והעמוקים של הרב ז"ל, אשר אך עתה יראו אור על ידי יד כהיה, אז יהיה זה שכרי מכל עמלי.

והנני להניש בזה את קרבן תודתי למנהל חברת מקיצי נדרמים היקרה, הוא אדמו"ר הר"ר אברהם ברלינר ג"י, אשר עוררני למלאכה זו, ועצתו תנחני תמיד בעבודתי, וגם להרב החי ד"ר מרדכי בראנן ג"י בברעסלוא, אשר גם הוא האיר עיני בכמה ענינים והשאיל לי כל הספרים הנחוצים לעבודתי מעקד הספרים אשר תחת ידו, תהי משכורתם שלמה מאת אלהי ישראל.

בריון, בחדש טבת שנת תר"ס לס"ק.

שמעון עפפענשמיין.
